

УДК 591.52.477.8

**ФАЗАН ЗВИЧАЙНИЙ *PHASIANUS COLCHICUS* L.
У РІЗНИХ МИСЛИВСЬКИХ УГІДДЯХ****О. Дзизюк, О. Юзік***Мисливсько-рибальське господарство "Майдан"
с. Верещиця, Яворівський р-н, Львівська обл. 81070*

Поширення фазана звичайного *Phasianus colchicus* L. в мисливських угіддях зумовлене наявністю у гніздових та зимових біотопах розріджених та щільних чагарникових заростей. Особливо висока чисельність виду в угіддях південно-східного регіону країни, зокрема у Запорізькій області. Проте вільноживуча популяція фазана звичайного в цих мисливських угіддях має низький природний приріст. На репродуктивну біологію популяцій фазана негативно впливають воронові птахи. Чинник хвилювання антропогенного походження має помітно менший вплив на успішність гніздування фазанів, ніж хижі ссавці. Типологія угідь степової зони та інших природних зон України для фазана потребує доповнень та удосконалення.

Ключові слова: фазан звичайний, популяції, чисельність, степова зона.

Останніми десятиліттями сільське господарство інтенсивно вплинуло на природні екосистеми більшості рівнинних фізико-географічних районів країни. Трансформаційні процеси призвели до змін природних степових ландшафтів. Як наслідок, знизився їхній потенціал щодо відтворення в них багатьох аборигенних видів, передусім птахів. Зменшення чисельності цінних видів тварин намагались компенсувати шляхом штучного розведення та інтродукції окремих видів птахів, більше пристосованих до існування в умовах значного антропогенного пресу [8–10, 12, 14]. В агроценозах лісостепової та степової природних зон цим питанням цілеспрямовано займались мисливські господарства, роботи були орієнтовані на види, перспективні з позицій полювання. Для степових біоценозів одним з найсприятливіших для інтродукції виявився фазан звичайний *Phasianus colchicus*, популяції якого в країні тривалий час були стабільними, і їх піддавали фауністичному моніторингу [2–5]. Цей вид успішно акліматизований у багатьох країнах Європи та Північної Америки. Для гібридизації застосовували понад 20 підвидів, а тому акліматизовані в Україні самці фазанів мають дуже мінливе забарвлення [1, 8, 13]. Завдяки високій екологічній пластичності та успішній акліматизації в нашій країні фазан звичайний став найпоширенішим об'єктом дичини, вирощуваним у неволі з подальшою метою фауністичного збагачення мисливських угідь [4–5]. Зважаючи на складні економічні труднощі в Україні, кількість повернутих птахів у природні угіддя помітно зменшилась, але чисельність фазана звичайного в природних популяціях степової зони країни практично не змінилась [2, 4]. Оскільки в багатьох виводкових птахів, у тому числі у фазанів, у природних умовах наявна значна кількість ворогів, то ми звернули увагу на вплив екологічних чинників, пов'язаних із захисними функціями біотопів, що сприяють успішній репродукції виду. Очевидно, для успішного виживання популяцій багатьох степових птахів важливе значення мають захисні властивості гніздових та зимових біотопів, які зумовлюють позитивну динаміку чисельності в умовах степових агроландшафтів. Для поліпшення угідь мисливських господарств та збільшення популяції фазана звичайного шляхом інтродукції у Запорізькій області ми мали на меті з'ясувати роль найвагоміших чинників, що діють на поширення і стан популяції цього птаха.

Дослідження проводили протягом 1995–1997 рр. у Запорізькому районі та на території філії Українського степового заповідника “Кам’яні могили”, що розташована на території Розівського району Запорізької області. У Запорізькому районі природна степова рослинність збереглась лише на окремих незначних за площею ділянках, переважно на схилах балок та вздовж маленьких річок. Майже вся територія області (понад 90%) розорана, у сільськогосподарських угіддях переважають зернові культури. Територія “Кам’яних могил” – це ділянки типового цілинного степу з ізольованими підвищеннями та виступами кристалічних порід. Обліки проводили маршрутним методом: крім фазана, обліковували також фонові види птахів. Маршрути закладені в районах, де полювання заборонене, що дало змогу уникнути впливу цього чинника на отримані дані. Обліки вели у лютому–квітні кожного року, тобто в період найменшої екологічної ємності угідь, та на початку періоду гніздування фазана звичайного й більшості інших степових птахів. Польові дані та результати обліків опрацьовували за загальноприйнятими методиками [4, 11].

У районі досліджень для фазанів звичайних виділено вісім головних гніздових біотопів (табл. 1). Щільність насаджень оцінювали за відносною чотирибальною шкалою, де найнижчі показники стосувались угідь, не зарослих або мало зарослих деревами чи чагарниками. Для біотопів з порівняно рідшим залісненням чи середнім заростанням визначали вищий бал щільності рослинних формацій. Під час оцінювання щільності заростання враховували, чи вся площа угіддя є рівномірно зарослою, чи порівняно зарослою є менша частка площі біотопу. Особливу цінність, як звичайно, мали біотопи з високим

Таблиця 1
Характеристика біотопів фазана звичайного у Запорізькому районі

Біотоп	Фонова рослинність			
	чагарники		дерева	
	види	відносна щільність	види	відносна щільність
Балки з залишками байрачних лісів	Шипшина, терен, глід, таволга (суцільні зарості)	3	Дуб, клен, груша	2
Берегові схили Дніпра	Шипшина, глід (суцільні зарості)	2	Клен, дуб, шовковиця, робінія	1
Заплавний ліс	Черемха, шипшина	2	Тополя, клен, верба	3
Змішаний ліс	Черемха, скумпія, жимолость (суцільні зарості)	2	Робінія, сосна, клен, дуб	3
Листяний ліс	Черемха, скумпія, жимолость (суцільні зарості)	3	Робінія, клен, дуб	3
Лісосмуги	Шипшина, скумпія	1	Робінія, гледичія, клен	2
Сади	-	0	Плодові дерева	2
Рілля	-	0	-	0

Примітка. 0 – нема лісових порід дерев або чагарників; 1 – дуже розріджені насадження чагарників або дерев; 2 – середня щільність насаджень листяних дерев за наявності значної кількості чагарників; 3 – найбільша щільність дерев або чагарників у досліджуваному регіоні.

ступенем заростання чагарниками та листовими породами дерев. Біотопічну прихильність фазана та вплив окремих екологічних чинників на гніздову популяцію аналізували за допомогою методів параметричної і непараметричної статистики, зокрема, за допомогою кореляційного та дисперсійного аналізів [7, 10].

Дані морфометрії фазана в Запорізькій області (табл. 2) є в межах норм, властивих виду в цілому. Під час огляду птахів 1995–1997 рр. ми не виявили важливих відхилень від нормального фізіологічного стану. Дані морфометрії збирали під час полювань у Запорізькій області. Вимірювання вели за загальноприйнятими методиками [7, 11].

Щільність мисливського фазана в районі досліджень показана на рисунку. Залежність щільності популяції фазана звичайного від характеру рослинності оцінено за допомогою кореляційного аналізу і зображено на рисунку. Крім фазана, на рисунку відображена щільність багатьох воронових птахів (грак, сорока, сойка, сіра ворона), які ми також досліджували залежно від розподілу в споріднених гніздових біотопах.

Найвагомішим чинником у розподілі популяції фазана за біотопами є наявність суцільних заростей чагарників (коефіцієнт кореляції 0,95; $P < 0,01$), що підтверджено даними дисперсійного аналізу. Оцінка значення впливу цього чинника за Снедекором засвідчує, що наявність чагарників у розглянутих типах біотопів на 94,0% зумовлює кількість гніздових фазанів ($P < 0,01$).

Залежність щільності гніздової популяції фазана звичайного від наявності деревних порід достовірно не визначена. Однак у районі наших досліджень не виявлено біотопів, у яких поряд з чагарниками не було б бодай окремих дерев, тому цей факт ускладнює об'єктивність аналізу. Зазвичай, дорослі та молоді фазани охоче ночують на деревах, що, очевидно, гарантує їм більшу безпеку від хижих ссавців. Тому можна припустити, що наявність дерев у гніздовому біотопі сприяє прихильності цього виду птахів до зазначеного типу біотопічного розподілу, проте в районі досліджень цей чинник для розподілу популяції не є головним.

Під час дослідження біології фазана звичайного ми облікували фонових птахів, характерних для кожного з розглянутих біотопів. Найуважніше аналізували вплив воронових та хижих птахів, які можуть відігравати певну роль у біотопічній прихильності фазана [6, 10, 15-16]. Щільність воронових птахів по гніздових біотопах фазана показана на рисунку, однак достовірний зв'язок щільності фазана визначений лише з сорокою *Pica*

Таблиця 2
Морфологічні показники фазана у Запорізькому районі в 1995–1997 рр., $n=31$

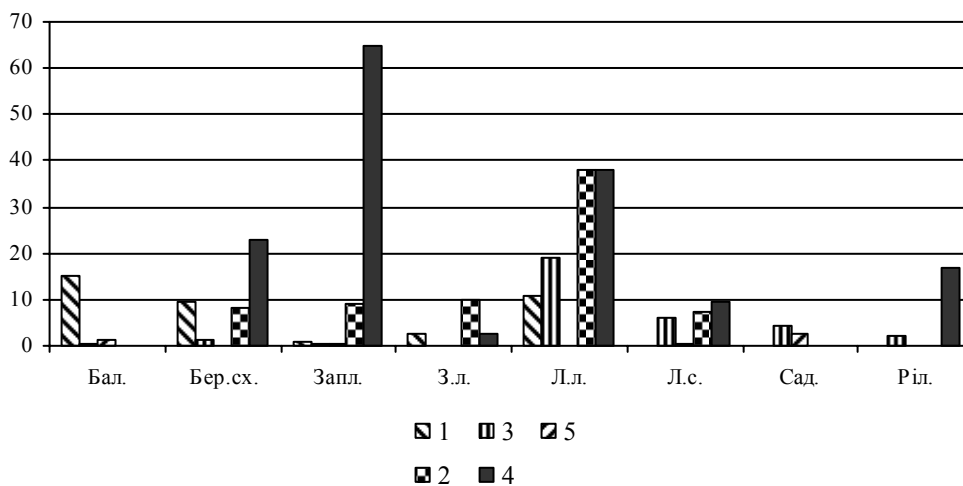
Морфологічні проміри	Самці ($n=17$)		Самки ($n=14$)	
	середні показники	похибка	середні показники	похибка
Маса тіла, г	1297	0,07	789	0,09
Довжина тіла, мм	370	0,08	335	0,05
Довжина дзьоба, мм	32	0,04	27	0,07
Довжина цівки, мм	79	0,03	67	0,03
Довжина хвоста, мм	438	0,08	241	0,09
Довжина крила, мм	258	0,01	219	0,03
Розмах крил, мм	774	0,02	335	0,04

pica. Коефіцієнт кореляції додатний і дорівнює 0,71 ($P < 0,05$). Цей факт, перш за все, пояснюють подібною біотопічною прихильністю цих видів не тільки у гніздовий період, а й протягом усього року. Виявлено, що в умовах досліджуваного регіону залежність поширення сороки від чагарникових заростей у період розмноження досить значна (коефіцієнт 0,86, $P < 0,05$). Коефіцієнт кореляції між щільностями цих видів за постійної кількості чагарників від'ємний, тобто сорока негативно впливає на популяцію фазана. Цей негативний вплив досить вагомий на початку репродуктивного періоду, що пояснюють зростанням кількості сороки в стаціях гніздування фазана.

Одним з головних чинників, які негативно впливають на фазана, є турбування. Проте, як засвідчили наші спостереження, він (якщо не брати до уваги пряме переслідування) не чинить значного впливу на щільність фазана. Самці, що токують, у значній кількості трапляються в місцях, де вплив цього чинника досить значний. Водночас щільність фазана в "Кам'яних могилах", де чинник турбування зведений до мінімуму, не перевищує даних, отриманих за подібних умов у Запорізькому районі, де рекреаційне навантаження значно більше.

Стан вільноживучих популяцій фазана в Запорізькій області досить повно характеризує їхній природний середньорічний приріст. Наприклад, за період 1989–1997 рр., за нашими розрахунками, цей показник дорівнював 6,3%, тобто в 10 разів нижче, ніж середні показники для степової зони України, що може бути пов'язане з досягненням видом природної ємності середовища.

Отже, на підставі досліджень ми можемо зробити декілька зауважень, що стосуються теоретичних аспектів та практичного використання вільноживучих популяцій фа-

Щільність фазана та воронових птахів у біотопах Запорізької обл; бал. – балки із залишками байрачних лісів; бер. сх. – берегові схили річки Дніпро; запл. – заплавний ліс; з. л. – змішаний ліс; л. л. – листяний ліс; л. с. – лісосмуги; сад. – сади; ріл. – рілля; 1 – фазан (*Phasianus colchicus*); 2 – сойка (*Garrulus glandarius*); 3 – ворона сіра (*Corvus corone cornix*); 4 – сорока (*Pica pica*); 5 – грак (*Corvus frugilegus*).

зана мисливськими господарствами Запорізької області. Передусім, можна зазначити, що розробка типології мисливських угідь степової зони України потребує деяких змін та доповнень. Наприклад, ярово-балкова мережа добре розвинена в Запорізькій області, там популяція фазана досягає високої щільності, однак цей біотоп не внесений до списку угідь і бонітет для нього не визначено. Крім того, фазан практично не трапляється в зимово-весняний період у сільськогосподарських угіддях степової зони, отже, такі біотопи для цього виду мають значення тільки влітку та восени як гніздові та кормові стації. Саме в мисливських угіддях, що займають агроценози степової зони, є значний вплив воронових птахів та інших хижаків на репродуктивну успішність популяцій фазана. Оскільки на території Запорізької області серед угідь переважають значні за площами монокультурні поля, малопридатні для гніздування фазана, то ми пропонуємо бонітет цих угідь понизити до класу IV. Також у розрахунках середньорічного приросту мисливських видів птахів, що важливі для визначення бонітету угідь, необхідно враховувати регіональні популяційні відмінності стосовно репродуктивної успішності. Цей чинник має важливе значення для виявлення об'єктивного бонітету різних мисливських угідь (донедавна його не враховували, тому часто угіддя не відповідали визначеним класам, однак значення такої помилки може бути дуже суттєвим, бо в оцінку бонітету мисливських угідь уводять потенційні ліміти на добування мисливської дичини). Для збільшення чисельності вільноживучої популяції фазана в Запорізькій області, перш за все, треба звернути увагу на створення захисних реміз та поліпшення захисних властивостей лісосмуг шляхом підсажування чагарників.

1. *Гладков Н.А., Каташев Н.Н., Кириков С.В.,* и др. Птицы Советского Союза. Отряд куриные. М.: Сов. наука, 1952. С. 199-226.
2. *Горбань І.М.* Тенденції у гніздових популяціях птахів України // Проблеми вивчення та охорони птахів. Львів; Чернівці, 1995. С. 33-34.
3. *Горбань І.* Організація орнітологічного моніторингу за популяціями птахів в Україні // Зелічок. 1998. Вип. 9. С. 22-26.
4. *Горбань І.М.* Оцінка чисельності гніздових птахів України // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. біол. 2003. Вип. 34. С. 147-158.
5. *Горбань І.* Розміри популяцій зимуючих птахів України // Вісн. Львів. ун-ту. Сер. біол. 2004. Вип. 35. С. 23-39.
6. *Дудзинский В.* Пернатая дичь. М.: Лесная пром-сть, 1979. 265 с.
7. *Калінін М.Н., Єлісєєв В.В.* Біометрія. Миколаїв: МФНаУКМА, 2000. 202 с.
8. *Кістяківський О.Б.* Фауна України. Птахи. Кулики. К.: Вид-во АН УРСР, 1957. Т. 4. С. 99-306.
9. *Курочкин С.Л.* Аклиматизация фазана на юге Украины и Молдавии // Разведение и создание новых популяций редких и ценных видов животных. Ашхабад, 1982. С. 131-136.
10. *Курочкин С.Л.* Создание популяции фазана в Причерноморье путем интродукции искусственно выращенных птиц // Зоокультура ценных и редких видов птиц и зверей. М., 1989. С. 172-181.

11. *Лакин Г.Ф.* Биометрия. М.: Высшая школа, 1990. 352 с.
12. *Потапов Р.Л.* Птицы СРСР. Курообразные, журавлеобразные. Л.: Наука, 1987. С. 119-135.
13. *Рахманов А.И., Бессарабов Б.Ф.* Фазановые: содержание и разведение. М.: Агропромиздат, 1991. 176 с.
14. *Флинт В.Е.* Воронья напасть // Охота и охотничье хозяйство. 1987. № 11. С. 12-13.

PHEASANT *PHASIANUS COLCHICUS* IN THE HUNTING FACILITIES

A. Dzizyuck, A. Yuzick

*Maydan a facilities of the hunters and fishers
Vereshczica, Yavoriv district, Lviv Region. 81070*

Use Pheasant *Phasianus colchicus* L. in hunting grounds is widely distributed in a steppe part of Ukraine. The distribution Pheasant in habitats various hunting grounds is determined by presence in nested and winter conditions of significant quantity of dense bushes. Especially high density Pheasant is found out in hunting grounds of a southeast part of the country. However, this population Pheasant has a very low level of growth, that is substantially connected to influence of predators on local breeding populations. As a result of field researches, the significant influence on growth of number Pheasant of injurious activity *Pica pica* is established. The development of measures on improvement of conditions dissipate Pheasant in various hunting facilities is necessary.

Key words: Pheasant, population, conservation, distribution, step zone.

Стаття надійшла до редколегії 23.04.2004

Прийнята до друку 10.01.2005